

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.231,14.340.12

ПАЙДА Ю.Ю.

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ**

Стаття присвячена зарубіжному і, зокрема, європейському досвіду відстоювання прав людини та релігійної свободи. Аналіз проблеми проводиться на внутрішньому і зовнішньому рівнях. Охарактеризовані існуючі відмінності в методологічних підходах в сфері забезпечення свободи віросповідання між певними країнами Європейського континенту. У статті також проаналізовано уявлення про права людини в релігійних правових системах, визначено основні культурно-правові закономірності їх функціонування в контексті питання про універсальність концепції прав людини.

Ключові слова: права людини, релігійна свобода, релігійні правові системи, зарубіжні країни.

Статья посвящена зарубежному и, в частности, европейскому опыту отстаивания прав человека и религиозной свободы. Анализ проблемы проводится на внутреннем и внешнем уровнях. Охарактеризованы существующие различия в методологических подходах в сфере обеспечения свободы вероисповедания между определенными странами Европейского континента. В статье также проанализированы представления о правах человека в религиозных правовых системах, определены основные культурно-правовые закономерности их функционирования в контексте вопроса об универсальности концепции прав человека.

Ключевые слова: права человека, религиозная свобода, религиозные правовые системы, зарубежные страны.

The article is devoted to foreign and particularly European experience defending human rights and religious freedom. Problem analysis conducted on the internal and external levels. We characterize the differences in methodological approaches in the area of religious freedom between certain countries of the European continent. The article also analyzes the concepts of human rights in religious legal systems, the main cultural and legal laws of their functioning in the context of the issue of universal concept of human rights.

Key words: human rights, religious freedom, religious legal system, foreign countries.

Вступ. У ХХІ столітті проблема дотримання прав стала одним із актуальних питань, які виникли перед розвинутими країнами світу. Свобода совісті та релігії як складова частина загальних прав людини, стали основною темою для обговорень державними, громадськими і науковими діячами, письменниками, філософами, юристами та політологами. З кожним роком актуальність даного питання не тільки не вичерпується, а й набуває ще більшої гостроти. Однією із центральних проблем, яка є перед сучасними державами і суспільством в цілому, є питання про можливість усвідомлення прав людини як загальної цінності, визнаної усіма правовими та релігійними системами світу, а також узагальнення їх змісту та сутності. Оскільки проблема прав людини, в тому числі і проблема релігійної свободи, є загальносвітовою проблемою, то вона виходить за рамки окремих держав та національних систем, при цьому набуваючи універсального характеру.

© ПАЙДА Ю.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Зовнішньополітичні орієнтування Української Держави на європейський загал, часткова інтеграція України у гуманітарний простір Європи ще більше надають актуальності вивчення європейського досвіду щодо реалізації прав людини у сфері свободи совісті та релігії. Цей досвід не є явищем загальним і цілісним. Йому властиві регіональні особливості, зумовлені певними чинниками: історією релігійних традицій, у тому чи іншому суспільному контексті, етнографічними та конфесійними забарвленнями національного буття, специфікою моделей суспільно-конфесійних взаємин, об'єднувчими процесами на європейських теренах тощо.

Постановка завдання. Саме тому метою даного дослідження є аналіз особливостей дотримання та реалізації прав людини в релігійних правових системах різних країн світу, та зокрема на Європейському континенті, а також визначення культурних та правових закономірностей їх функціонування. Адже місце прав і свобод людини в будь-якій правовій системі є тим критерієм, який визначає незалежність будь-якої правової культури й надає їй своєрідну характерність.

Теоретичні та історичні особливості концепції прав людини досліджувались такими вченими-правознавцями, як: М.І. Абдуллаєв, А.К. Бергер, В.Ю. Богдасаров, В.А. Карташкін, О.А. Лукашева, В.С. Нерсисянц, П.М. Рабінович та ін. Вагомий внесок у дослідження прав людини та релігійної свободи у різних правових системах внесли такі автори, як: В.В. Бедь, В. Єленський, С.І. Здіорук, В.В. Токмак, В.П. Воробйов, М.Д. Грубарг, С. Моїсеєв, Г.М. Керімов, М.М. Марченко, Л.Р. Сюкіяйнен, Х.С. Хомушев та ін. Проте на сьогоднішній день немає єдності поглядів щодо досліджуваної проблеми, і це значною мірою зумовлено тим, що, загальнотеоретичні науки, зокрема про права людини, залишаються «національно обмеженими», оскільки концепція прав людини як в юридичній науці нашої держави, так і в європейській в цілому, розглядається лише як досягнення західної цивілізації. Це зумовлює потребу комплексного дослідження даного питання.

Результати дослідження. Для дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання реалізації прав людини та релігійної свободи для початку варто розглянути загальні підходи до розкриття природи прав людини та їх місця в правових системах сучасності. На сьогоднішній день деякі вчені підтверджують можливість виділення двох підходів:

1) підхід правових шкіл секулярних держав і суспільств (римська, німецька та ін.), або «західної юридичної системи»;

2) підхід релігійних монотеїстичних правових шкіл (іудаїзм, християнство та іслам), які виходять із того, що права людини покликані захищати як матеріальні потреби, так моральні й духовні потреби людини [14, с. 342].

Проте відмінності в уявленнях про права і обов'язки людини більшим чином зумовлені різницею у поглядах на саму сутність людської особистості. На підставі цього в юридичній літературі пропонується розглядати ідею про права людини в межах англосаксонської і романо-германської правових систем, об'єднуючи їх в одну умовну «західну» правову сім'ю, з одного боку, і з точки зору релігійних правових систем, з іншого. Адже існує думка, яку зокрема відстоюють комунітаристи, що «універсальні права людини» насправді є вираженням лише західних цінностей, які не повинні нав'язуватись іншим суспільствам. Її прихильники наполягають на тому, що права людини «культурно специфічні (релятивні)» [15, с. 151].

Варто зауважити, що права виникають у певному соціальному, економічному й культурному контексті. Ті умови, які сприяли інституціоналізації прав людини на Заході, не існують в інших суспільствах. Наприклад, у присвяченій проблемі прав людини китайській «Білій книзі» 1991 р. стверджувалося, що «завдяки величезним відмінностям в історичному минулому, соціальних системах, культурній традиції та економічному розвитку, країни розрізняються за своїм розумінням і практикою прав людини». У Бангкокській урядовій декларації, схваленій у 1993 р. на азіатській підготовчій нараді до Віденської всесвітньої конференції з прав людини, було заявлено, що «права людини повинні розглядатись у контексті динамічного і розвиваючого процесу міжнародного законодавства, враховуючи важливість національних і регіональних особливостей та різних історичних, культурних і релігійних традицій» [8, с. 118].

Крім цього, навіть пам'ятаючи про те, що й англосаксонська та романо-германська правові традиції були основами для виникнення та розвитку концепції прав людини, здійснили визначальний вплив на різні уявлення про права і релігійної свободи, не варто забувати і того, що практика закріплення у нормативно-правових актах кожної з держав норм про права особистості та їх реалізації в сучасному західному світі не є одноковою в різних національних правових системах. Для більшості країн Західної Європи особливим є те, що такі права людини, як релігійні, не повністю і недосконало сформульовані та описані у нормах національного законодавства.

Насамперед певною характерністю для релігійних правових систем є перевага не прав і свобод, а обов'язків усіх членів такого суспільства. Першочерговим вважаються не блага певного індивіда, як це позиціонується у західному варіанті, а суспільне благо, у зв'язку з чим стверджується, що окрема людина заради загального блага повинна поступитися власними інтересами, і це, в підсумковому результаті, зумовить існування блага і для окремо взятої людини.

В деяких країнах джерелами дискримінації виступають національні законодавчі системи і дії влади, в інших – ворожість населення, котре належить до якої-небудь однієї релігії, по відношенню до прихильників інших релігій. Скажімо, в Китаї або у В'єтнамі існують певні традиції релігійної толерантності, але уряди жорстко пригнічують релігійну активність. З іншого боку, в Нігерії або в Бангладеш уряди порівняно стримані в обмеженні релігійних свобод, але агресивність суспільства по відношенню до релігійних меншин робить цю свободу в найвищій мірі вразливою. Втім, у багатьох випадках обмеження релігійної свободи виходять з обох джерел. Найбільш суворі обмеження релігійної свободи, у відповідності з цілою низкою досліджень, існують в Саудівській Аравії, Пакистані та Ірані [6, с. 108].

Окремі автори стверджують, що положення, згідно з яким «права людини не є відкриттям Заходу» («в усіх суспільствах існує поняття прав людини», «всі суспільства під час культурного й історичного розвитку обґрунтовували концепцію прав людини») стали загальною характеристикою під час сучасних дискусій з проблем прав людини з незахідними вихідними положеннями. Проте їх опоненти наполягають на тому, що у таких випадках відбувається змішування поняття прав людини і людської гідності, які багато авторів вважають рівнозначними концепціями [7, с. 11].

У своїй більшості уряди різних держав світу усвідомлюють, що релігійна свобода є невід'ємним правом людини, яке навіть потребує захисту на державному рівні. У дослідженні Pew Research Center більше 75% країн мають закріплену релігійну свободу в своїх конституціях або основних законах, інші 20% обіцяють захищати ті чи інші релігійні практики. Проте розуміння значення релігійної свободи у більшості країн мають лише декларативний характер і не забезпечують її захист. У кінцевому результаті тільки 53 держави (27% від всіх досліджених) цілковито дотримуються проголошених законом прав [16].

Отож, що ж у більшості випадків підриває релігійну свободу? Основною причиною є велика ворожнеча, в тому числі на релігійному ґрунті, ненависть певних людей щодо «інших» – до інших рас, націй, релігій, класів. Pew Research Center створив спеціальний індекс SHI (Social Hostility Index). Результати досліджень показали, що у державах із високим індексом SHI релігійна свобода дуже обмежена або зовсім не існує. Найвищим цей індекс є у Іраці, Індії, Пакистані, Афганістані, Індонезії, Бангладеші, Сомалі, Ізраїлі, Шрі-Ланці, Судані та Саудівській Аравії.

Також варто зауважити, що в більш, ніж у половині країн світу самі релігійні групи роблять спроби – різної, звичайно, інтенсивності – припинення активності в країні інших релігійних спільнот. Прагнення урядів і політичних кіл підтримати ці спроби призводять до жорстких заходів з обмеження свободи для цілого ряду релігійних груп. Іншими словами, від держав виходить рівна по силі ворожнеча на релігійному ґрунті, а часом і переважаюча її загроза релігійної свободі. При цьому, тоталітарні режими (Північна Корея, Китай, Куба) бачать в релігії загрозу своїй монополії на владу, в тому числі – над розумом і поведінкою громадян. У Китаї, наприклад, жорсткий контроль за будь-якою релігійною діяльністю поєднується із заходами з "патріотичного виховання" віруючих і служителів культу і недопущення перетворення релігії в центри соціального тяжіння, альтернативної ідеології та закордонного впливу. Зареєстровані релігійні об'єднання цілком контролюються державою, в тому числі – за допомогою спеціально створених патріотичних асоціацій. Особливо суворій індоктринації уряд прагне піддати тибетських ченців (лаоська держава, до речі, теж вимагає від буддистських ченців штудіювати твори класиків марксизму). Державні органи намагаються навіть взяти під контроль процес визнання реінкарнації лам – у випадку з Панчен-ламою китайський уряд і лами визнають істинно реінкарнацію різних людей. Звичайною практикою є арешти – у виправні табори було кинуте, наприклад, близько 100 тисяч послідовників Фалун Дафа. Інші держави пригнічують релігійну свободу, відстоюючи (так, як вони її розуміють) культурну і релігійну ідентичність своїх громадян. Це, перш за все, країни, де більшість населення складають мусульмани. У деяких з них не просто заборонені інші релігії, але навіть, як в Саудівській Аравії, немусульманські богослужіння [12, с. 219-220].

Говорячи про забезпечення релігійної свободи у європейських державах, варто зазначити, що вона здійснюється на двох рівнях – зовнішньому (Європейський Союз) та внутрішньому (окремі держави).

Щодо зовнішнього рівня, то політика Європейського Союзу та інших наднаціональних структур щодо прав людини та релігійної свободи направлена на першочергове їх забезпечення права та створення придатних умов для розвитку міжконфесійного діалогу.

Європейський Союз дотримується концептуального розмежування духовної і світської влад. У Рекомендації 1804 (2007) «Держава, релігія, світське суспільство і права людини» стверджується: «<...> відокремлення церкви і держави є однією із загальноєвропейських цінностей, котра визнається, незважаючи на національні відмінності. <...> Не потрібно змішувати владу і релігію. Однак релігія і демократія зовсім не виключають своєї сумісності, інколи релігії виконують виключно корисну соціальну функцію» [10]. Інший документ – Рекомендація 1396 (1999) «Релігія та демократія» – наголошує, що проблеми виникають тоді, коли у світській державі релігійні об'єднання починають претендувати на реалізацію владних повноважень або коли політичні сили намагаються керувати церквами і деномінаціями [11].

Європейський Союз та Рада Європи під час своєї діяльності керуються принципом розмежування політики і релігії, при цьому декларуючи позицію невтручання у внутрішню діяльність різних конфесій та шанобливого ставлення до усіх без винятку віросповідних напрямків. Також дані організації вважають за доцільне залишити для роботи членів європейського співтовариства питання суспільно-релігійних та державно-церковних відносин, що виникли на національному рівні протягом всього історичного розвитку.

Наднаціональні організації Європейського континенту вважають захист прав і свобод людини запорукою миру і стабільності в суспільстві. Ключові з них, серед яких право на свободу думки, совісті і віросповідання, прописані у Конвенції про захист прав людини та основних свобод – фундаментальному документі Ради Європи. Звідси вимога приводити у відповідність з Європейською конвенцією національні законодавства. Зокрема, наголошується на необхідності: застосування процедур, передбачених кримінальним та цивільним правом, проти незаконної практики релігійно-духовних течій; утримання від введення ієрархії релігійних організацій в країнах ОБСЄ, де вона давно (кілька десятиліть) не існує і на теперішній час відсутня (або ще кілька років тому була відсутня); запобігання створенню спеціального законодавства, яке б обмежувало свободу совісті або діяльність релігійних організацій із міркувань національної безпеки [13].

Загальноєвропейські інституції в якості одного із вагомих чинників демократизації державно-церковних відносин та упередження міжконфесійних протистоянь вважають здійснення справедливої реституції церковного майна і власності. Дана проблема особливо актуальна для країн постсоціалістичного табору.

Політичні лідери об'єднаної Європи, з огляду на внесок організованих релігій у розвиток громадянського суспільства і демократії, зацікавлені поглиблювати співпрацю з релігійними організаціями. Уже започаткована практика надання парламентської трибуни релігійним діячам для озвучення позицій щодо болючих проблем сьогодення. Окрім того, конфесіям надана можливість засновувати свої представництва при європейських інституціях [5, с. 4].

Щодо внутрішнього рівня забезпечення релігійної свободи у європейських державах, то визнання демократії як безальтернативної форми організації сучасних суспільств сприяє впровадженню ефективного інструментарію щодо захисту прав і свобод людської особистості. Серед останніх вагоме місце, безумовно, посідає право на свободу совісті й релігії. Держави Європи зуміли законодавчо гарантувати його здійснення. Кожна окрема європейська країна в питанні обстоювання релігійної свободи здебільшого враховує власний культурно-історичний контекст. Відтак, будучи загальноприйнятним, принцип свободи совісті та віросповідання різноманітно імплементується в системах національних законодавств. Сьогодні існує чотири найбільш поширених механізми конституційно-правового забезпечення волевиявлення на ґрунті свободи совісті і релігії: 1) легітимація державної церкви або віросповідання; 2) узаконення статусу традиційних церков чи віросповідань; 3) утвердження партнерського нейтралітету між державою та релігійними інституціями; 4) санкціонування виваженого взаємовідокремлення релігійних організацій і держави [2].

1) *Легітимація державної церкви або віросповідання.* Типовий приклад – Греція. Елладська православна церква, будучи проголошена державною, є корпоративним інститутом, котрий діє в системі публічного права. Статут церкви Еллади має статус державного закону, а в компетенцію Священного Синоду входить видання власних нормативних документів, які набувають юридичної сили з моменту опублікування у державній газеті. В Греції діє й закон, що стосується неправославних конфесій. Інші країни, де існує державне віросповідання – Великобританія, Данія, Норвегія [4].

2) *Узаконення статусу традиційних церков чи віросповідань*. Типовий приклад – Сербія. В країні конституційно закріплена автономність держави і релігійних інституцій. Держава гарантує церквам і конфесійним громадам повагу до внутрішнього укладу їхнього життя. Усі релігійні об'єднання повинні бути зареєстровані. З боку держави церквам і релігійним громадам може надаватися фінансова допомога для підтримки їхньої духовної місії і соціального служіння. Інші країни, де зберігається статус традиційних віросповідань – Білорусь, Грузія, Іспанія, Литва, Польща [3, с. 229].

3) *Утвердження партнерського нейтралітету між державою та релігійними інституціями*. Типовий приклад – Нідерланди. Конституцією країни гарантується свобода сповідувати чи не сповідувати релігію. Дане право може бути обмежене лише спеціальним парламентським актом з метою захисту здоров'я громадян, збереження суспільного порядку та спокою. Основний Закон також забороняє дискримінацію на релігійній, світоглядній, расовій та іншій основі. Інші країни, де апробується кооперативна модель співпраці державних і релігійних інституцій – Німеччина, Фінляндія, Швеція [9].

4) *Санкціонування виваженого взаємовідокремлення держави і релігійних організацій*. Типовий приклад – Франція. Конституція п'ятої Республіки (1958 р.) проголошує Францію лаїчною державою. Закон щодо віросповідань 1905 року (зі змінами продовжує діяти нині) вказує на розділення державної влади і церков, нейтральність держави у питаннях віри, організацію освітньо-виховного процесу на гуманістичних засадах, стверджує свободу совісті та гарантує вільне відправлення культів. Французька лаїчність визнає внутрішню організацію кожного віросповідання [1, с. 350].

Висновки. В основі дослідження прав людини завжди були гарантії задоволення матеріальних і духовних потреб людини, тобто релігійної свободи. Релігійна свобода відноситься до одних із ґрунтовних цінностей загальнодержавного характеру. Права людини на свободу совісті й віросповідання законодавчо захищені у багатьох країнах світу та у всіх європейських державах. Важлива робота щодо такого забезпечення запроваджується на наднаціональному рівні Західної Європи.

Часто релігійна свобода у багатьох країнах світу має лише декларативний характер, проте на загальноєвропейських теренах надають перевагу принципів рівності у правах людини на релігійну свободу, таким чином формалізують питання і не зосереджуються на чисельних конфесійних особливостях. У багатьох країнах Азії держави пригнічують релігійну свободу, натомість уряди більшості держав Західної Європи послуговуються іншим важливим демократичним принципом – принципом відмінності, котрий вимагає врахування національної культурно-історичної традиції. Помітна більшість європейських країн шанує і захищає право кожного індивіда на свободу волевиявлення релігійних уподобань, впроваджує диференційований підхід до конфесій, інакше кажучи, схвалює передусім традиційні церкви як фактор скріплення національної ідентичності. Проте не обмежується діяльність інших організацій та релігійних меншин, нетрадиційних і новітніх релігій, якщо таке не передбачено законодавством тієї чи іншої держави.

Найбільш поширеними механізмами забезпечення прав людини та релігійної свободи є: 1) легітимізація державної церкви або віросповідання; 2) узаконення статусу традиційних церков чи віросповідань; 3) утвердження партнерського нейтралітету між державою та релігійними інституціями; 4) санкціонування виваженого взаємовідокремлення держави і релігійних організацій.

Список використаних джерел:

1. Бедь В.В. Міжнародно-правове закріплення свободи совісті / В.В. Бедь // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 349-353.
2. Европейский парламент: свобода религии не оправдывает нарушений прав человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evolkov.net/cults/official.docs/eurprt96.html>
3. Єленський В. Релігійна свобода: українська реальність і світовий досвід // Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти: у 2 т. – Л. : Свічадо, 2001. – Т. 2. – 376 с.
4. Здіорук С.І. Політика ЄС у сфері суспільно-релігійних та державно-церковних відносин / С.І. Здіорук, В.В. Токмак // Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/May08/04.htm>
5. Колодний А.М. Свобода совісті в міжнародних правових гарантіях / А.М. Колодний // Релігійна панорама: Інформаційно-аналітичний журнал. – К., – 2006. – С. 4-6.
6. Коул В. Дерем. Перспективи щодо релігійної свободи: порівняльна структура. Релігійна свобода і права людини. Правничі аспекти – Львів, 2001 – 281 с.

7. Максименко В.А. Права человека в различных правовых системах: основные особенности и проблема универсальности: дисс. ... канд. юрид. наук, спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / В.А. Максименко; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М. : 2005. – 16 с.
8. Моїсєєв С. Сучасна теорія прав людини: ліберальні та комунітаристські підходи / С. Моїсєєв // Філософія права і загальна теорія права. Науковий журнал. – 2013. – № 1. – С. 118–134.
9. Резолюция общественного подхода государств-членов Европейского Содружества к различным нарушениям закона новыми организациями, функционирующими под защитой, предоставляемой религиозным объединениям, от 22.05.1984 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.stolica.narod.ru/stran/006.html
10. Рекомендация Парламентской ассамблеи Совета Европы № 1804 от 2007 г. «Государство, религия, светское общество и права человека» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2007%5D/%5BJoin2007%5D/Rec1804_rus.asp
11. Рекомендация 1396 (1999) — Релігія та демократія. Прийнято Парламентською Асамблеєю Ради Європи 27 січня 1999 р. // Українське релігієзнавство. – 2005. – № 36. – С. 16-17 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43865>
12. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: [навчальний посібник для студентів]. – Ужгород : УжНУ, 2014. – 324 с.
13. Токмак В. Механізми забезпечення свободи віросповідання в європейських країнах / В. Токмак // Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://old.niss.gov.ua/monitor/mart2009/11.htm>
14. Чарльз Е. Курран. Релігійна свобода і права людини у світі та церкві: християнська перспектива // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти: у 2-х т. – Львів : Свічадо, 2000. – Т. I. – С. 342-369.
15. Macintyre A. After Virtue / A. Macintyre. – Notre-Dame : University of Notre Dame Press; 3rd edition, 2007. – 312 p.
16. Pew Research Center [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pewresearch.org/>